

GABRIELA BOANGIU¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: descântece românești, simbolismul corpului uman, structura corpului uman, manifestarea bolii, descrierea procesului de vindecare, agenții vindecării, recuzita descântătoare, formule magice, obiecte folosite în descântece etc.

Elemente ale imaginarului simbolic al corpului omenesc în folclorul medical

Rezumat

Comoara descântecelor românești uimește și astăzi prin puternica-i forță de expresivitate și prin capacitatea acestora de a activa imagini simbolice specifice folclorului românesc. Versul segmentat, repetițiile, limbajul specific al formulelor magice individualizează acest gen literar.

Medicii au realizat adevărate lucrări de etnografie și folclor încercând să analizeze lumea rurală a vremurilor de demult. Au oferit detalii despre vestimentație, despre locuință, despre alimentație, despre medicina populară.

Simbolica structurii corpului omenesc se observă în manifestarea bolii așa cum este descrisă în descântece, în descrierea procesului de vindecare, în prezentarea agenților vindecării, în recuzita descântătoare (de exemplu, gestualitate specifică și plante de leac, formule magice, obiecte întrebuințate la descântat etc.).

¹ Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, Craiova, Academia Română.

Keywords: Romanian Charms, the symbolism of the human body, the structure of human body, the manifestation of the disease, the description of the healing process, healing agents, the enchanter's props, magic formulas, objects used to enchant etc.

Symbolic Imaginary Elements of the Human Body in Medical Folklore

Summary

The treasure of the Romanian charms amazes even today by its strong force of expressiveness and by their capacity to activate symbolic images specific to the Romanian folklore. The fragmented verses, the repetitions, the specific language of the magic formulas individualize this literary genre.

Doctors have done real works of ethnography and folklore trying to analyze the rural world of ancient times. They provided details about clothing, about housing, about food, about folk medicine.

The symbolism of the human body structure is observed in the manifestation of the disease as described in enchantments, in the description of the healing process, in the presentation of healing agents, in the enchanter's props (for example, specific gestures and herbs, magic formulas, objects used to enchant etc).

Elemente ale imaginarului simbolic al corpului omenesc în folclorul medical

Medicii au realizat adevărate lucrări de etnografie și folclor încercând să analizeze lumea rurală a vremurilor de demult. Au oferit detalii despre vestimentație, despre locuință, despre alimentație, despre medicina populară. Numeroși medici au cules folclor, cum este cazul Dr. Daniil Ionescu, medic primar al județului Romanați și Alexandru I. Daniil, student la farmacie, care a publicat o „Culegere de descântece din județul Romanați, adunată și întocmită de ...”, cu o prefață de Nicolae Iorga. Acesta din urmă mărturisește: „Descânțelele au, fără îndoială, o însemnătate mare pentru cunoașterea datinilor și credințelor poporului. În ele trăiește o mare parte dintr-un trecut religios, care s-ar crede cu totul nimicit de creștinismul biruitor, dar care a rămas în sufletele idolatrilor de odinioară și care strălucește iarăși de câte ori vântul închipuirii spulberă liniștita spuză a legii celei nouă și atinge cărbunele păgân, încă viu”².

Comoara descântecelelor românești uimește și astăzi prin puternica-i forță de expresivitate și prin capacitatea acestora de a activa imagini simbolice specifice folclorului românesc. Versul segmentat, repetițiile, limbajul specific al formulelor magice individualizează acest gen literar: “Lirismul magic îmbină prezența unei dispoziții afective a emițătorului, o accentuare a funcției expresive a limbajului cu o semantică profundă a elementelor prozodice și de versificație – o funcție eufonică a limbajului magic. Narativitatea magică este menită să descrie un proces dinamic, în care acționează personaje umane și supranaturale. Sensul cultural-antropologic al textului se realizează indirect, printr-o structură epică. Un al doilea grad al intermediarității îl reprezintă un tipar dramatic, care investește vorbirea incantatorie cu reminiscențele ritului manual. Descântecul este de cele mai multe ori un hribid compozițional și genetic, în care strategiile discursive sunt în cele din urmă subordonate finalității terapeutice. Eterogenitatea compozițională a descântecului este determinată de îmbinarea mai multor tipare poetico-simbolice sau motive semantice în cazul unui text concret, conform creativității și a corpusului de variante din memoria activă a unui descântător”³.

Simbolica structurii corpului omenesc se observă în manifestarea bolii așa cum este descrisă în descântece, în descrierea procesului de vindecare, în prezentarea agenților vindecării, în recuzita descântătoarei (de exemplu, gestualitate specifică și plante de leac, formule magice, obiecte întrebuințate la descântat etc.).

Manifestarea bolii are întotdeauna o componentă simbolică ce vine fie de la originea bolii – un demon sau o ființă supranaturală (Ielele, Rusaliile, Samca, Muma-Pădurii, Zburătorul etc.); de la Dumnezeu, dacă ai încălcat vreo interdicție, ai lucrat într-o zi de

² Daniil Ionescu, Alexandru I. Daniil, *Culegere de descântece din județul Romanați adunată și întocmită de...*, cu o prefață de Nicolae Iorga, Vol. I, Mineva Institutul de arte grafice și editură, București, 1907, p. 9.

³ Ioana Repciuc, *Poetica descântecului românesc*, Editura Aius, Craiova, 2014, p. 332-333.

sărbătoare, de ziua unui sfânt etc. ori nerespectarea unor reguli de igienă transmise prin viu grai de la o generație la alta. Este greu de înțeles pentru săteanul de odinioară cum funcționează o boală: „Se știe că omul primitiv nu cunoaște nici pe de parte funcția normală a organelor din trupul lui. De aceea nu-și poate da seama că bolile provin din tulburarea funcțiilor fiziologice normale din organism. Cum să-și explice el de ce cutare om, plecat sănătos de acasă, e găsit zvârcolindu-se puțin după aceea, pe drum, cu spume la gură și în stare de nesimțire? Cum să-și lămurească el taina omului care astăzi este bine dispus și mâine, fără nici o cauză aparentă, e zguduit de friguri, îi clănțănesc dinții, pe când tot trupul lui e scaldat de nădușeală? Cutare e astăzi cu mintea limpede, om ca toți oamenii și mâine mintea i se întunecă, vorbește ca nerozii sau e cuprins de o furie sălbatică. (...) Omul primitiv (...) a ajuns la convingerea că boala este pricinuită de *cineva*”⁴. Iată un fragment dintr-un descântec, unde acel *cineva* sunt Vântoasele, Frumoasele – ființe mitologice: „Gheorghe o sinecat/ Și-o mânecat/ De la casă,/ De la masă,/ Pe cale,/ Pe cărare,/ Gras și frumos,/ Rumen și voios./ Dar când o fost/ La mijloc de cale,/ De cale și cărare/ L-o întâlnit Vântoasele/ Și cu Frumoasele./ Din față l-o trântit,/ Gros negru l-o făcut,/ Cu țernă l-o acoperit,/ Albețe-n ochi i-o băgat,/ Făr’ de vederi l-o lăsat”⁵. Plânsul celui descântat este auzit doar de Maica Domnului, care îi va aduce și vindecarea prin cele trei surori ale Soarelui: „O prins Gheorghe-a se tângui/ Și-a se glăsui/ Cu glas mare până-n cer,/ Cu lacrimi până-n pământ, / Nimeni nu l-o văzut,/ Nimeni nu l-o auzit,/ Numai Maica Domnului/ Din poarta cerului. / Numai ea că l-o văzut, Numai ea l-o auzit/ Și pe nume l-o strigat/ Și așa l-o întrebat:/ – Gheorghe, ce plângi,/ Ce te tânguești,/ Ce te glăsuiești...” I se povestește Maicii Domnului cele pățite, iar aceasta îi răspunde: „– Tac, Gheorghe, nu mai plânge/ Cu lacrimi de sânge! / Nu te tângui,/ Nu te glăsui,/ Că eu te-oi lecu!/ Maica Domnului/ Din poarta cerului/ Scară de-aur o slobozit,/ Pe dânsa s-o scoborât,/ Înaintea lui Gheorghe-o ieșit,/ De mâna dreaptă l-o luat,/ Di pe soare l-o-nturnat/ Și-o pornit, și-o plecat/ Pe drumul lui Adam,/ La fântâna lui Iordan,/ Și-o tâlnit trei surori a Soarelui,/ Cu trei mături,/ Cu trei greble,/ Cu trei diriticanii,/ Cu trei mâneci de mătase albă.” Cele trei surori ale Soarelui mergeau să curețe Fântâna lui Dumnezeu, însă Maica Domnului le spune că aceasta „E curată,/ E luminată / Ca de Dumnezeu ce-i dată./ Da’ voi mergeți/ Și vă duceți/ De curății albețele/ Și cețele / De pe ochii lui Gheorghe,/ Curățați albeța albă,/ Albeța neagră,/ Albeța roșie,/ Albeța de 99 de feluri./ Albeța de 99 de chipuri./ Căutați-o-n cleștele capului,/ În fața obrazului, / În genele ochilor,/ Împrejurul ochilor,/ În luminile ochilor”. Apare aici descrisă boala „cu 99 de chipuri” și imaginea simbolică a trupului celui descântat, din cleștele capului, adică „partea capului unde se îmbină oasele parietale sau lăturașe cu osul frunții”⁶, din față, din obraz, din genele ochilor...Boala este alungată „Cu greblele o greblați,/ Cu foarfecele-o forfecăți,/ Cu măturile-o măturați,/ Cu unghiile-o ciupiți,/ Din ochi mi-o fugăriți,/ Cu

⁴ I. A. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicină magică*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 131.

⁵ Simion Florea Marian, *Descânțetele populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, Editura Coresi, București, 1996, p. 102.

⁶ *Ibidem*, p. 105.

mânecele-l ștergeți,/ În poală mi-o puneți,/ La aria cu-mblătitori o duceți,/ Ca-mblătitorii în grabă/ Mii și fărâme s-o facă./ Peste gardul țarinei s-o deie,/ Boii în coarne s-o ieie. / Boii-n coarne c-or lua-o/ Și la mare că mi-or duce-o./ Acolo să piară,/ Acolo să răspiară”. Iar omul descântat „să rămână curat,/ Curat și luminat,/ Ca argintul strecurat,/ Ca soarele-n senin,/ În vecii vecilor, amin!”.

Această anticipație a omului sănătos, o întâlnim întotdeauna în descânțece, așa cum era el creat de Dumnezeu „Să rămână curat,/ Luminat,/ Cum e de Dumnezeu lăsat/ Și de popa botezat (...)/ De la mine descântecul,/ De la Dumnezeu darul!”⁷. Reîntoarcerea la starea de sănătate inițială reprezintă o imagine aproape de perfecțiune a celui descântat, ca efect al ritualului performat de descântătoare, deși vindecarea propriu-zisă este așteptată de la Dumnezeu.

Imaginarul simbolic al corpului, așa cum apare în descânțece, depinde de descrierea bolii, de originea bolii, de modul cum apare reprezentată simbolic boala. Apar țesute aici o mulțime de simboluri, „simbolul ca semn care trimite la un indicibil și invizibil semnificat, prin aceasta fiind obligat să incarneze concret adecvarea care îi scapă, și aceasta prin jocul redundanțelor mitice, rituale, iconografice, care corectează și completează inepuizabil inadecvarea”⁸. Această definiție a simbolului, ne ajută să înțelegem mai bine cum funcționează imaginarul simbolic. Astfel, „neputând să figureze infigurabila transcendență, imaginea simbolică este *transfigurarea* unei reprezentări concrete printr-un sens pentru totdeauna abstract. Simbolul este deci o reprezentare care face să apară un sens secret, el este epifania unui mister”⁹.

Într-un descântec de aruncătură cules de S. Fl. Marian, la originea bolii stă un „duh necurat, un duh împielit”, se crede că omul căruia i se descântă a călcat în niște „aruncături”, niște farmece făcute de o vrăjitoare sau vreun dușman. Se descântă, de fapt, niște haine cu care poate fi cel descântat îmbrăcat, mai exact o cămașă. Toate gesturile sale sunt simbolice: amenință duhul necurat să plece, altfel urmează să-l taie cu toporul sau să-l înjunghie cu cuțitul, instrumente pe care le are în apropiere, chiar și fierul de la un plug, o furcă și o furculiță, „Ieși duh necurat,/ Duh împielit,/ Că de nu-i ieși/ Eu te-oi prăpădi. / Cu toporul te-oi tăia,/ Cu cuțitul te-oi junghia”¹⁰. Vindecarea înseamnă curățarea întregului trup, din cap până la tălpi, descântătoarea menționează fiecare parte a corpului: „Aruncături / Și făcături,/ Țipături/ Și junghiuri,/ Săgeți/ Și răutăți,/ Dureri/ Și Supărări (...)/ Să ieșiți / Să pieriți:/ Din cap/ De su cap,/ Din păr/ De su păr,/ Din creieri/ De su creieri/ Din urechi / De sub urechi,/Din ochi/ De sub ochi,/Din auzul urechilor,/ Din vederea ochilor,/ Din nas / De su nas,/ Din gură/ De sub gură,/ Din dinți/ De su dinți,/ Din măsele/ De su măsele (...), / Din coaste/ De su coaste,/ Din spate/ De su spate (...)/ Din câte le are./ Din nărițele nasului,/ Din fața obrazului (...)/ Din creștetul capului/ Până-n tălpile picioarelor”¹¹. Aceste

⁷ *Ibidem*, p.112.

⁸ Gilbert Durand, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, Editura Nemira, București, 1999, p. 22.

⁹ *Ibidem*, p. 18.

¹⁰ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 109-112.

imagini ale corpului omenesc afectat de boală, descriu cu ușurință modul în care percepeau oamenii, odinioară, corpul omenesc și funcționarea acestuia. Se constată orientarea pe verticală a corpului omenesc, așa cum urmărește și descântătoarea vindecarea acestuia.

O altă situație pe care o putem analiza în acest context este și corpul acoperit. Ne vom opri la o credință veche din popor, despre Cămașa Ciumei. În zilele în care existau mari epidemii de ciumă, oamenii se apărau prin gesturi simbolice de această boală. Astfel, bătrânele din sat se adunau la una dintre case, în ziua de marți și acolo începeau să facă o cămașă trecând prin toate etapele într-o singură noapte: din caier de cânepă, cămașa era toarsă, țesută și cusută. Cu această cămașă îl îmbracă pe cel bolnav ca să doarmă cu ea în acea noapte și să se vindece. Cămașa are diferite întrebuințări sau fie este arsă, și cu aceasta și ciuma este arsă în același timp cu ea. Astfel, la Rășinari, cămașa era executată de nouă babe, apoi așezată la marginea drumului, astfel încât să o vadă ciuma de departe și să nu se mai apropie de sat¹².

Deși există o distincție oarecare între descântece și farmece, vom analiza succint un farmec de dragoste, doar pentru a putea vedea cum este percepută diferența dintre un corp sănătos și un corp bolnav. Farmecul a fost cules de S. Fl. Marian: „Și bine spălatu-mi-o, [Maica Domnului]/ Bine limpezitu-mi-o/ Din creștetul capului,/ De pe fața obrazului/ Chiar până-n gleznelor/ Picioarelor/ Și până-n cununile/ Degetelor;/ Și bine spălatu-o,/ Bine limpezitu-o/ De ură,/ De pâra,/ De-adusuri,/ Supusuri,/ De făpturi,/ De daturi,/ De strigări / Și căscări,/ De-urâciuni/ Și minciuni./ Cunună de spini de pe cap/Luatu-i-a,/ Cunună de aur pe cap,/ Așezatu-i-a,/ Și de ură curățitu-o/ De dragoste încărcatu-o./ Ochi de buhă din cap/ Luatu-i-o,/ Ochi de șoim în cap/ Așezatu-i-a (...)/Piele de broască râioasă/ De pe fața ei frumoasă/Precista luatu-i-a,/ Frumusețe așezatu-i-a,/ Și-o făcut-o ca o floare,/ Jucând c-o rază de soare (...)/Din brâu de șarpe descinsu-o/ Și-n brâu de mătase încinsu-o (...)/ De mâna cea dreaptă apucat-o,/ De țarm de mărgăritari aruncatu-o,/ De toată ura descărcatu-o (...)/ Și-a început Mărioara/ Cu biciul a trăsni,/ Și a plesni,/ Cu buciom a bucioma, / Dragostele a striga:/ De la împărați cu-mpărătese,/ De la crai și cu crăiese,/De la preoți, preotese,/ De la boieri cu cucoane,/ De la domni și de la doamne,/ De la miri și cu mirese, / De la vornici, vornicese,/ De la pălăriile feciorilor,/ De pe cosițele fetelor,/ De pe stratul cu garoafele,/ De pe câmpul cu florile.../ Cine/ Vine?/ Ce/mpărăteasă,/Ce crăiasă,/ Ce preoteasă,/ Ce vorniceasă,/ Ce mireasă?/ Nu-i împărăteasă,/Nici crăiasă,/ Nici vorniceasă, / Nici preoteasă,/ Nici mireasă,/ Că-i Mărioara cea frumoasă,/ Dintre toate mai aleasă”¹³. Iată cum un trup încercat de suferință se poate vindeca și, mai mult, se poate detașa de alți oameni prin frumusețe și inteligență, dar aceasta numai prin mijlocirea Maicii Domnului, care împlinește aici un rol foarte important.

Descântecele vorbesc despre un imaginar arhaic de odinioară, despre o lume ce se pierde în aburul timpului, o lume ce se cere patrimonializată, păstrată în cadrele culturii populare, ce nu-și pierde farmecul niciodată.

¹¹ *Ibidem*, p. 109-110.

¹² I. A. Candrea, *op.cit.*, p. 165-166.

¹³ Simion Florea Marian, *op. cit.*, p. 27-29.